

"NÅR DET, SOM ER, LADER SIG
FORANDRE, ER DET IKKE ALT"

Poul Ferland: *Kritik af magten - om Theodor W. Adorno og Frankfurterskolen: En Idehistorisk analyse*, Aalborg Universitetsforlag 1984.

I september 1983 blev der i Frankfurt am Main afholdt en Adorno-konference. Anledningen var dobbelt: dels var det 80 året for Adornos fødsel, og dels skulle der uddeles en Adornopris. Tidligere var prisen gået til Norbert Elias og Jürgen Habermas. Denne gang gik den til den med Adorno jævnaldrende og på flere måder beslægtede filosof Günther Anders. Konferencen var organiseret ud fra tre grundtemaer i Adornos tænkning: metodologi, samfundsteori og æstetisk teori. Adornos filosofi blev således ikke indplaceret i nogen speciel gruppe, men anset for at være overgribende i forhold til de tre temagrupper.

For konferencen var det karakteristisk, at den største interesse faldt på temakredsen æstetisk teori. Her var problemstillingen produktiv, gav anledning til frugtbare kontroverser og kunne uden større voluntarisme direkte sættes i forbindelse med aktualiteten. Denne særlige bevågenhed, som Adornos æstetiske tænkning nød, er karakteristisk for en tendens i Adornoreceptionen, som internationalt har gjort sig gældende i hvert fald siden midten af 70'erne. Og den Adornorenaissance, der i dag er uafviselig, udfolder sig da også netop med tyngdepunktet i de æstetikteoretiske overvejelser. Således er der siden tresserne sket en iøjenfaldende forskydning i interessen for tyngdepunkterne i Adornos tænkning. I tresserne var det vel nærmest det metodologisk-samfundsteoretiske som

stod i centrum i forbindelse med studenterrevolten, medens det fra slutningen af tresserne og lidt frem i 70'erne var Adornos filosofi - især som den kom til udtryk i "Negative Dialektik" fra 1966 - der havde primærinteressen. Ikke mindst på grund af at man mente - og med rette - at Adornos filosofi i høj grad kunne støtte den nye økonomikritikreception, som fandt sted i disse år. Men fra midten af 70'erne har det været de æstetiske refleksioner, der har haft størst interesse, hvilket bl.a. kan spores i oversættelser, kommentarer etc. på den internationale scene. Således blev f. eks. Adornos "Ästhetische Theorie" udgivet på engelsk for et par år siden.

Hvad kan nu være grundende til denne sidste forskydning i interessen for Adornos teorikorpus? Før et svar voves, må det dog siges, at skønt det kan være meningsfuldt og i bestemte sammenhænge nødvendigt at op- og inddele Adornos tænkning i forskellige felter, så bør differenserne ikke overbetones. Det er ikke vanskeligt at finde en eller flere gennemgående problematikker i hele Adornos tænkning. Uden at det her skal dokumenteres, kan der næppe være tvivl om, at en af de overgribende problematikker hos Adorno er erfaringsproblemet i det moderne. Denne problematik har således tydelige nedslag i de metodologiske, de samfundsteoretiske, de filosofiske og de æstetiske refleksioner. Skønt der således kan være grund til ikke at indkapsle de forskellige teorifelter overfor hinanden, så er der alligevel forskelle i genstandsfelterne og i den grad af eksplikation, som Adornos tænkning opnår. "Ästhetische Theorie" udgivet 1970, året efter Adornos død, er hans i bogstavelig forstand største arbejde, men det er tillige også det arbejde, hvor hans re-

fleksioner opnår den højeste grad af eksplikation og differentierethed.

Der kan peges på i det mindste følgende grunde til interessefor-skydningen i receptionen af Adorno: for det første er kunstens samfundsmæssige prestige og bevågenhed vokset markant de sidste 10 år. Dette er ikke stedet for en forklaring af fænomenet, derimod er det næppe ved siden af at antage, at når interessen for kunsten undergår denne ændring, så trækkes interessen for kunstteoretiske - altså æstetiske refleksioner - med. For det andet er "Ästhetische Theorie", som nævnt Adornos største og mest differentierede arbejde - et forhold, som også skulle kunne være med til at begrunde, at dette arbejde nyder så stor interesse. Og endelig for det tredje udfolder Adorno i "Ästhetische Theorie" en eksplikation af det moderne i en utvetydig civilisationskritisk belysning - altså en tematik med ikke ringe affinitet til tidsånden.

Idéhistorikeren Poul Ferland har skrevet en bog med titlen "Kritik af magten - om Theodor W. Adorno og Frankfurterskolen: en idehistorisk analyse". Receptionshistorisk falder den klart indenfor den problematik, som var styrende for Adornointeressen frem til midten af 70'erne. Det er således filosofien og samfundskritikken, som står i centrum, hvorimod det æstetikteoretiske stort set helt er udgrænset. Nærmere indkredset er det bogens tese, at demonstrere, at "objektet for Frankfurternes kritik er magten" (s. 7), hvilket så udfoldes omkring filosofien og samfundskritikken som akser. Problembehandlingen er gennemgående immanent, hvilket også vil sige, at den magtkritik, som her rekonstrueres ikke sættes i rapport til samtidige eller nutidige magtkritikker f.eks. a la Foucaults. En problemstilling, som ellers kunne synes nærliggende,

og som sikkert også kunne bidrage til at skærpe blikket for nuancerne i Adornos magtkritik, f.eks. i retning af, at Adorno ingenlunde var blind overfor, hvad man kunne kalde magtens produktivitet. Ja ikke bare var han ikke blind, men han ophøjede endog den gennemgribende artificielle materialebeholderskelse som norm for den moderne kunst, og det drejer sig vel at bemærke om en form for materialebeholderskelse, som mere end parteciperer i den profane naturbeholderskelses logik.

Bogen rummer fire større kapitler samt forord, indledning og efter-skrift. De to første kapitler hedder: "Frankfurterskolen bliver til" og "Frankfurterskolens historiske udvikling". Kapitlerne, der støtter sig meget til Martin Jays bog om Frankfurterinstituttet, giver en god indføring i det intellektuelle klima og baglandskab for instituttets oprettelse samt dets virkningsmæssige tyngdepunkter i 30'erne, herunder fremdrages også centrale motivforskydninger i den teoretiske selvforståelse. Det må dog undre, at der i en bog primært om Adorno ikke gøres noget ud af hans "Tiltrædelsesforelæsning" samt hans "Naturfilosofiske" foredrag fra begyndelsen af 30'erne, lige som Walter Benjamins indflydelse på Adorno kun berøres perifert. Det var Horkheimer og hans linie, der tegnede instituttet i denne periode, men Adornos position lod sig næppe så restløst glide ind under den "Kritiske Teoris" program, som det kommer til at se ud her. Hertil kommer, at bogen "Oplysningens dialektik" fra begyndelsen af 40'erne skrevet af Horkheimer og Adorno i fælleskab på afgørende punkter repræsenterer et skred i den teoretiske position og den forhåbningsmæssige stemning i forhold til de profildannende arbejder, især fra Horkheimer fra 30'erne, samtidig med at motiver og synspunkter netop fra Adornos tidligere arbejder ser ud til at

vinde større og større indflydelse. Når Institutets historie skal skrives, er dette en biting, men når Adornos intellektuelle udvikling skal rekonstrueres, er det næppe så sekundært.

I slutningen af det andet kapitel gives en kort, men informativ redegørelse for oplysningsdialektikfiguren, som den præsenteres i udviklingsgangen fra antikken og frem til samtiden. Det nedslåede resultat af den okcidentale tradition sammenfattes således: "Frigørelsen fra naturen er slået om i beherskelsen af den ved tilpasning til den" (s. 49).

Det tredje kapitel "Den kritiske teori i anvendelse" giver på fire punkter eksempler på, hvordan den kritiske teori ekspliciterede sin kritik overfor forskellige samfundsmæssige fænomener, hvor det er den særegne magtkritik, som fremdrages. Der er således en omfattende og solid gennemgang af Adornos engagement i arbejdet med "The Authoritarian Personality", som var et af bidragene til en større kollektiv empirisk undersøgelse over studier "in Prejudice". Det lykkes her ganske godt at fremdrage sammenhængen mellem Adornos teoretiske grundopfattelse og så hans evne til at relatere denne til det empiriske felt. Dette sidste var uden tvivl en af de teoretiske gevinster ved opholdet i USA. Det underer dog lidt, at der i eksemplifikationsrækken over den kritiske teori i anvendelse, hvor der især tænkes på Adorno, ikke forekommer noget vedrørende kunstkritikken, der dog for Adorno, om man vil, nok var hans særegne bidrag til Den kritiske Teori i omfattende betydning. Adornos dictum: det gælder om at genfinde samfundet i kunsten skulle dog ellers også give muligheder for at præcisere den form for magtkritik, som det er bogens tese at hævde som værende det karakteristiske for ikke bare Frankfurterskolen i almindelighed, men Adorno i særdeleshed.

I bogens sidste kapitel "Profile-ring af kritikens objekt og metode" forsøger Ferland en principiel markering og bestemmelse af Frankfurternes/Adornos grundliggende teoretiske synspunkter. Her skal magtbegrebet præciseres, hvilket sker under fornyet inddragelse af bl.a. den oplysningsdialektiske figur med fornuftens instrumentalisering. Det understreges - med rette - at den form for magtkritik, som frankfurterskolen udfoldede, på en række områder adskiller sig fra magtkritikken i den Marxske økonomikritik, lige som det fremhæves, at "magt var således for Frankfurterne primært magt over naturen, og ikke den ene klasses magt over den anden" (s. 91). Sammenligningen mellem Marx (kapitallogik) og Den kritiske Teori er givtig, derimod er minimal-karakteristikkerne af nogle grundmotiver og -figurer ("non-identitetsprincippet", "immanensprincippet", "Frihedsprincippet", "principperne forsoning og fornuft" og "Teoretisk og 'praktisk' kritik") hos Adorno og Horkheimer nok for kategorial: den rejser snarere flere spørgsmål end den besvarer. Hvortil kommer, at den i øvrigt rigtige fremhævelse af problemerne ved forholdet mellem det almenne og det særegne løber fare for at ende i en fed kontraintentionalitet. Således bliver det særegne i Ferlands fremstilling på det nærmeste en ren fetich. Hegel blev, som Ferland da også fremhæver, af Frankfurterne kritiseret for at hypostasere det almene og negligere det særegne. Men "begrebet" for det særegne er lige så lidt som noget andet begreb på forhånd immuniseret overfor hypostase og dårlig abstratificering - lige gyldigt hvor god intentionen end måtte være.

I en efterskrift - skrevet juni 1984 - kommer Ferland ind på tre forhold: For det første reflekterer han over farerne ved at bestemme Frankfurterskolens projekt som civilisations-, økonomi- eller kapitalismekritik. Han mener, at det

korrekte, når det nu er naturbehererskelsen, der er det konstitutive, må være at betegne projektet som magtkritisk. For det andet kommer han kort - og nok også for kort - ind på Susan Buck-Morss' synspunkter vedrørende Adornos afhængighed af Benjamin. Ferland mener, at Buck-Morss overbetoner denne Benjaminpåvirkning. Heri har han sikkert ret, hvorimod han næppe har samme ret i at fastholde, at Horkheimer skulle have været Adornos teoretiske mentor fra 30'erne af. I dag, hvor en meget stor del af Adornos, Benjamins og Horkheimers arbejder og brevveksling fra slutningen af 20'erne og 30'erne er offentliggjort, er det næppe muligt at fastholde så entydige inspirations- og dominansformer dem imellem, som det hidtil (med skiftende konstellationer) har været god latin at hævde.

Endelig giver Ferland for det tredje en kort oversigt over positioner i den danske Adornoreception. Oversigten er næppe komplet, men måske repræsentativ for tiden frem til for et par år siden.

Ferlands Adornobog kommer på et tidspunkt, hvor Adorno oplever en renaissance. Som nævnt tager denne renaissance især næring fra hans æstetikteoretiske overvejelser. Her kan man kun finde lidt støtte hos Ferland. Til gengæld kan hans bog anvendes som introduktion og kommentar til de fleste af de andre facetter i Adornos tænkning - facetter, der ikke ville være klogt at negligere under en æstetikteoretisk konjunktur.

Hans-Jørgen Schanz

Mogens Pahuus: *Samfund og Bevidsthed*, Systime, 1984.

"Samfund og bevidsthed" har som formål at analysere de særegne, hverdagslige og politiske bevidsthedsformer i vor tid. Den fælles betegnelse for dette projekt er efter Pahuus' mening bevidstheds sociologi.

Bevidstheds sociologien er et bestemt og relativt nyt perspektiv på mange af de fænomener, man beskæftiger sig med i de humanistiske og samfundsmæssige videnskaber. Dette perspektiv består i at anskue betydningsfænomener - tanker, forestillinger, udtryk, holdninger, handlinger, tekster, institutioner - som fænomener i en omfattende samfundsmæssig sammenhæng. Eller mere "gammeldags" udtrykt: hvad der er på spil i bevidstheds sociologien er forholdet mellem bevidstheden og den samfundsmæssige væren.

Bogen gennemgår *indledningsvis* udviklingen af det bevidstheds sociologiske perspektiv og sigte i de humanistiske videnskaber. Det væsentlige er her påvisningen af en tre trins raket i humanioras udvikling fra 60'erne til i dag: For det første det eksistentielle opgør (nyradikalismen m.v.). For det andet ideologikritikken (Marcuse, Habermas) og videnskabeliggørelsen (bl.a. kapitallogikken). For det tredje udvidelsen af det videnskabelige genstandsområde (arbejderbevægelsens og klassekampens historie, psykologiske og socialiseringssteoretiske overvejelser).

Dernæst følger en redegørelse for de mest fremtrædende ansatser til en bevidstheds sociologisk teori. Det drejer sig dels om den marxistiske ideologiteori og den borgerlige bevidstheds- og videns sociologi, dels om den fænomenologiske livsverdens - eller hverdagsteori.

KRITIK AF MAGTEN (AUC)

Poul Ferland

Pris kr. 97,- Køb den i

**AKADEMISK
BOGHANDEL**

UNIVERSITETSPARKEN · 8000 AARHUS C · DANMARK · 06-12 68 44